

15.11.93

Vedr. Koldinghus

Inger og Johannes Exner

Bygninger er som levende væsner. De fødes og lever, bliver syge og kureres, ældes, sygner hen og dør. Deres gestalt forandrer sig, præges individuelt af livsprocessen, dens personer og begivenheder. Fra ungdommens friskhed, gennem livets modning, når de til alderdommens slid og særlige skønhed. Bygningers historiske identitet er derfor ikke kun den, der blev dem givet ved fødslen af de arkitekter, kunstnere og håndværkere, der skabte dem, men dannes også af det efterfølgende livs påvirkninger, forandringer og tilføjelser. Har deres liv været begivenhedsrigt, er det således en alvorlig sag at stoppe deres historiske livsproces og ændre eller udslette de indtryk, som bygningen har modtaget i løbet af sit lange liv, for at genskabe dens skikkelse på fødselstidspunktet. At forholde sig til denne problematik på rette måde er restaureringsfagets aller største problem.

Koldinghus er eksempel på en bygning, som har levet et aktivt og indholdsrigt liv. Det kongelige slot har forandret sig adskillige gange, fra gotik, gennem renaissance og barok, indtil en storbrand i 1808 lagde bygningen i ruin. I den efterfølgende lange ruinperiode gennemførtes visse beskyttelsesforanstaltninger, men det er først i dette århundrede at egentlige genopbygningsarbejder er udført.

Koldinghus ejes af staten, men Kolding by og den sønderjyske landsdel opfatter slottet som en meget vigtig del af landsdelen og stedets historie. Boligministeriet nedsatte i 1964 et udvalg, som afgav betænkning om Koldinghus og slotsruinens fortsatte skæbne. I skriftet behandles spørgsmålet om bygningskomplekset skal fortsætte som ruin eller genopbygges. Den romantiske ruin var for mange mennesker blevet en del af deres og egnens identitet, medens den af andre opfattedes som en skamplet, der illustrerede manglende respekt, vilje og evne til at genopbygge det gamle sønderjyske kongeslot. Da vi i 1972 som arkitekter havde fået overdraget genopbygningen af Koldinghus, kom vi under vore undersøgelser af slotsruinen, mere og mere ind på, at spørgsmålet om "ruin eller genopbygning" burde ændres til "både ruin og genopbygning". Koldinghus bekræftede det selv.

Slottets historiske liv omfatter seks hovedperioder.

1. Det gotiske Koldinghus.

Det to-fløjede gotiske stenhus anes i nordfløjen men er mest synligt i vestfløjen, hvor arkitekturdetaljer røber et anseeligt gotisk hus i tre etager. Mange steder er det smukke gotiske murværk vel bevaret, og sydgavlen spores stadig i det senere Chr.III's kapel. Nordfløjens facader røber kun meget få steder sit gotiske ophav. Ombygninger, især Christian IV's, har udslettet det oprindelige ydre.

2. Christian III's Koldinghus.

Christian III (1534-1559) og dronning Dorothea gennemførte meget betydelige byggerier. Slottet udvidedes med opførelse af en sydfløj og østfløj, og der dannes et lukket anlæg omkring en skævt formet slotsgård, hvis irregularitet må tilskrives en gammel voldgrav, som man har søgt at holde sig fri af. Helt lykkedes det ikke. Udgravninger viser, at sydfløjen er placeret på voldgravens kant, hvilket forklarer ruinens alvorligste defekt her.

Murværket har rige spor af bjælkelag, hvælv, vinduer og døre. Det er muligt at konstatere kongeboligens planløsning, og i slottets sydvesthjørne ses rester af Chr.III's kapel, som var det første protestantiske kirkerum i Danmark. Rummet gik gennem to etager med høje vinduer mod syd og vest, og havde galleri med direkte forbindelse til kongens gemakker. En lille balkon på 1.sal markerer i dag kongens dør til kirken. På slottets ydre ses endnu mange smukke murdetaljer. Af facadepudsens farve og forløb sandsynliggøres, at det er i denne fase slottet ændres fra et rødt teglbyggeri til et hvidpudset anlæg.

3. Christian IV's Koldinghus.

Christian IV (1588-1648) gennemførte efter en brand i 1597 en stor modernisering af slottet. I nordvesthjørnet opførtes "Kæmpetårnet", opkaldt efter de på hjørnerne anbragte kæmper, Hercules, Hannibald, Hector og Scipio. Herunder gennem hele vestfløjen indrettedes en lang riddersal. Underneden skabtes en ny kirke til erstatning for Christian III's kapel, som i stedet indrettedes til bageri, hvis ovne stadig anes. I slotsgården opførtes nye trappetårne.

Christian IV's kirkesal har været et fornemt og rigt udstyret rum, med tre store stjernehvælv over midtskibet, sandstensmykkede gallerier langs de tre sider og alteret i den fjerde under et stort vindue mod nord. Hvorledes rummet præcist har været kan ikke fastlægges. Det knustes under branden 1808 af det nedstyrtende Kæmpetårn, og henlå herefter som ruin, til arkitekt V. Norn i 1930'erne genopførte tårnet og overdækkede kirkerummet med et jernbetonloft. Flere forslag til rummets rekonstruktion er udført gennem tiderne. Men selv om der forefindes fragmenter, og man også har kendskab til lignende kirkebyggeri af Christian IV, findes der ikke tilstrækkelig præcist grundlag til en rekonstruktion. Det nu realiserede forslag lader det dramatiske ruinøse rum urørt kun tilføjet de for rummets anvendelse nødvendige dele, gulv, varme og lys, men således at kirkerummets oprindelige hovedformer kan opfattes.

4. Frederik IV's Koldinghus.

Frederik IV (1699-1730) lod også foretage omfattende ombygninger. I overensstemmelse med barokkens idealer om orden og symmetri fjernedes middelalderens gavle, kviste og hemmeligheder. Plandisposition og interiører ændredes. Østfløjen ombyggedes fra fire etager til tre. Uregelmæssigt

placerede vinduer tilmuredes og nye huggedes ud i fast rytme. I slotsgården prydedes vestfacaden med en barokportal med Fredeik IV's navnetræk. De stærkt omarbejdede facader hvidpudsedes påny. I dag dokumenteres barokperioden også af den lille gule teglsten, hvor den dukker frem bag afskallet puds.

5. Ruinperioden 1808-1972.

Ved den store brand 1808, forårsaget af spanske lejetroppers kraftige fyring, udbrændte slottet helt. Værst gik det ud over riddersalen og kirkesalen, som knustes under faldet af Kæmpetårnets enorme murmasser. Tårnet, hvis sydmur var båret af en stor og dristig trækonstruktion tværs over riddersalen, spaltedes og den sydlige del faldt ned. Efter branden henlå slotsruinen som stenbrud for byens borgere. Men sidst i 1800-tallet påbegyndtes forskellige beskyttende foranstaltninger, herunder et fladt tag på nordfløjen. 1890 stiftedes "Kolding Historisk-Antikvarisk Selskab", som indrettede sig i nordfløjen, og i 1914 i vestfløjen. 1930-35 genopførte Viggo Norn Kæmpetårnet, rekonstruerede et stykke riddersal og overdækkede Christian IV's kirkesal.

Ruin eller genopbygning?

Koldinghusudvalget behandlede i betænkningen spørgsmålet om slotsruinen skulle forblive ruin eller slottet skulle genopføres. I overvejelserne indgik fire synspunkter: ruinens værdi som oplevelsesrigt, romantisk monument, der taler til følelser og fantasi. Bygningens brug til museumsformål. Ruinens beskyttelse mod yderligere forfald. Mulighed for rekonstruktion.

Udvalget tog afstand fra det sidste, det materiale, der eksisterer er alt for fragmentarisk til at gennemføre en rekonstruktion af slottet til tiden før branden 1808. Endnu ringere er mulighederne for at genskabe slottets middelalderlige skikkelse. Man erkendte, at slottet som ruin meddeler beskueren værdifulde indtryk, men en opretholdelse af ruintilstanden ville være kostbar. Som resultat af overvejelserne nåede man til: "at man må stile efter en løsning der muliggør bevarelsen i videst muligt omfang af anlægget: en indkapsling eller indføjelse af resterende murværk i en ny konstruktion, der tillige vil kunne tjene visse brugsmæssige formål"... "En nøgtern supplerings af det originale murværk og det allerede hertil føjede samt en tagdækning, medens forsøg på f. eks. pudsning af murværket for at nå frem til et udseende, der kan minde om det barokslot, der gik til grunde i 1808, må afvises"... "Med hensyn til det indre, må man stå ret frit".

I betænkningen beskrives slottets bygningshistorie af professor Otto Norn, som også har skrevet om Sønderborg Slot, der i mange henseender ligner Koldinghus. Historikeren P. Eliassen har også skrevet om Koldinghus, og arkitekt Julius Smith udførte 1895 en smuk opmåling af ruinkomplekset. Men der er aldrig foretaget en egentlig bygningsarkæologisk undersøgelse af slotsruinen.

Da vi i 1972 af ministeriet fik til opgave at genopbygge slottet, udførte vi en begrænset men systematisk undersøgelse af selve ruinen. Et væld af spændende bygningsarkæologiske spor dukkede op. Mange af murværkets skamferinger skyldtes ikke vejr og vind, men stammede fra skiftende regenters ombygninger, skjult indtil branden 1808. Ruinen med dens murværk havde fortælleverdi, var en bog, en førstehånds kilde, der berettede om en bygnings begivenhedsrige liv, så spændende at ruinen med alle dens spor indlysende burde bevares tilgængelig for alle, skolebørn som videnskabsmænd. Under disse bygningsundersøgelser opstod tanken om at ændre problemstillingen fra "valget mellem ruin og bygning" til "både ruin og bygning", og det var på den baggrund ideen til et skærmende, reversibelt projektforslag skabtes.

Det utraditionelle forslag gik ud på at beskytte slotsruinen med en enkel stål- og glaskonstruktion med simple tage og vægpartier og iøvrigt lade ruinen urørt. Forslaget blev eenstemmigt godkendt af byggeudvalget og forventedes også positivt modtaget af alle andre. Men der rejste sig en voldsom lokal modstand. Det Særlige Bygningsyn og Fredningsmyndighederne kunne heller ikke godkende det. Som arkitekter overvejede vi at forlade sagen, men blev opfordret til at forsøge at udarbejde et kompromisforslag.

I kompromiset, som nu er realiseret, krævedes af bygningssynet at slottet i det ydre skulle bibringes den hovedform, det havde før branden 1808, facaderne skulle indeholde rytmisk placerede barokvinduer, og tagene være store valmede tegltage, mens ruinen kunne tillades synlig i interiørene.

Som en præcisering af projekteringsgrundlaget konkretiserede vi i tegning og skrift, hvor og hvordan slottets hovedperioder optræder, så de i genopbygningen kunne respekteres, og fremtidigt forblive urørte og synlige i komplekset. Det er:

- 1' periode, (1400-tallet) det gotiske slot, i vestfløjens facader og murværk.
- 2' periode, (1500-tallet) Christian III's renaissanceslot, i syd- og østfløj med kapellet i sydvesthjørnet.
- 3' periode, (1600-tallet) Christian IV's renaissanceslot, i Kæmpetårnet, riddersalen, kirkesalen og trappetårnene.
- 4' periode, (1700-tallet) Frederik IV's barokslot, med helvalmede tagflader, barokiserede facader, udhuggede regelmæssige vinduesrytmer interiørernes ændrede etagehøjder.
- 5' periode, (1800-tallet) ruinperioden, med ruinmurværk urørt og optimalt synligt tillige med de bygningsarkæologiske spor. Det gælder alle slottets exteriører, og interiører i øst- og sydfløjene, især ruinsalen.
- 6' periode, (1900-tallet) omfatter den nu udførte genopbygning, der begyndte med Viggo Norns rekonstruktion af Kæmpetårnet og riddersalen, og fortsatte med vore opbygningsarbejder, tagene,

Chr IV's kirkesal, lukning og indretning af sydfløj og østfløj, billetsalg, administrationslokaler, Chr III's kapel, ruinsal, slotsgården, tårne, indgange, bislag og cafeteriet.

Koldinghus fremstår herefter som et bygningsmonument med meget stor fortælleveærdi. Både i det ydre og i det indre beretter murværkets mange spor og rester om slottets historiske liv. For den der vandrer rundt i bygningen og tilegner sig det historiske murværks sprog, udbygges forståelsen og dermed oplevelsen af slottets begivenhedsrige livsproces. Og man forstår, at netop derved bliver Koldinghus selv den største og vigtigste museumsgenstand på Museet Koldinghus.

Husets fortælleveærdi og historiske autenticitet sikres ved den valgte restaureringsmetode. Konsekvent har man undgået subtraktioner, nedrivninger og fjernelse af selv de grimme dele. I stedet er brugsmæssige og tekniske problemer løst ved additioner af nye og funktionsnødvendige dele, der adskiller sig synligt og fysisk klart fra den gamle substans. Inde mellem ruinmurene i syd- og østfløjene er opstillet en ny og selvstændig konstruktion af lamineret træ, hvis søjler bærer etagedæk og tag. I de to store søjler i ruinsalen er tillige i nordre side ophængt tre hængebroer, og i kontrabalance hermed hænger i sydsiden den trævæg, som lukker ruinens store hul. For at undgå at nye bygningsdele skader eller skjuler historisk murværk, holdes nye dele fri af murværket. "Luft" er anvendt som "tilslutningsmateriale" og passer altid. Luft er både nænsomt og billigt. Samtidig muliggør metoden, at nye bygningsdele kan præfabrikeres, så arbejdet kan defineres præcist og styres tidsmæssigt og økonomisk.

Den nye konstruktion er også betinget af ruinmurenes og fundamenternes skrøbelighed. Hvis disse skulle gøres bæredygtige, ville det medføre fjernelse af betydelige mængder fundamenter og murværk, og kræve så omfattende stabiliseringsarbejder, at der mange steder ikke ville blive meget urørt og originalt materiale tilbage.

Den laminerede trækonstruktion har søjleformer med "base" og "kapitæl", der bæremæssigt afgrener opefter gennem etagerne. Kapitælerne er udført som bevægelige kardanrammer af stål, og baserne er bevægelige halvkugler af støbejern. På loftet over søjlerne ligger et 100m langt vandret afstivende gitter, spændende fra slottets nordøsthjørne til dets sydvesthjørne. De fleksible konstruktionsdetaljer reducerer risikoen for at nye og gamle dele river hinanden i stykker.

Alle nye dele præges af en materiale- og håndværksmæssig præcision i kontrast til ruinmurværkets slidte og grove overflader. Dette spil kulminerer i ruinsalen med de spinkle hængebroer og trapper, hvor de store søjler med deres nedadvendte forfinede pyramidekapitæler fanger lyset fra vinduerne og reflekterer det ned og ind mod den hvide trævæg, på hvis baggrund de tunge ruinmasser tegner sig.

Det første og ikke godkendte forslag havde, i stedet for kompromisets trævæg og barokvinduer, en stål- og glasflade,

udformet som en stormasket "elefantrist" med glas bagved. Det ville have været en mere homogen og luftig baggrund for ruinmurværket, modsat nye vinduer, der som huller i vægfladen virker forstyrrende. Derfor de skrå lister, der sammen med den krumme hvide lamelgesims har til opgave at sløre rummets begrænsninger.

Publikum bevæger sig rundt i ruinen ad hængebroer og trapper, på reposer og etagedæk. Fra anseelige højder og tæt på opleves ruinen som en stor rumlig skulptur. Man går gennem ruinøse åbninger, står overfor rudimentære murpartier, passerer lyse og mørke rumafsnit. Ad spinkle ståltrapper og hængebroer føres man gennem ruinøse luftige rum rundt i området. Den opmærksomme vandrer vil i yderzonen opdage dunkle tårncylindre med snævre jernspindeltrapper, der mellem etagerne fører forbi stumper af gamle sandstenstrin.

Nogle vil undre sig over, at der ligger tagsten på gamle indvendige vægge. De blev lagt på i ruinperioden som beskyttelse mod vand og sne, og hører som sådan med til slottets historiske proces.

Sidste del i genopbygningen omfattede slotsgården og dens trappetårne. Af de fem tårne forsvandt Dronningens tårn helt ved den store brand, de andre mistede deres øverste dele med spir eller balustrader. Rekonstruktion af tårnene ville være hasarderet, dertil er kildematerialet for ringe. Et stik af slotsgården, udført 1749 af P.J Grønvold, er det bedste, der findes, men det er upålideligt, og hvad tårnene angår forkert på flere områder.

Tårnenes "restaurering", "renovering", "genopbygning" (hvad skal man kalde det?) var vanskelig. Under de første genopbygningsarbejder i 70'erne blev det os klart, at hvis man på det tidspunkt fastlagde tårnenes fremtidige udseende, ville det være en binding, som ikke senere kunne ændres, hvis det skulle vise sig nødvendigt. Derfor foreslog vi, at en beslutning om tårnene udsattes til et senere tidspunkt, hvor de egentlige bygningsproblemer var afklaret og realiseret. Vi vidste, at vi så ville være blevet klogere og bedre kvalificerede til at tage beslutning om tårnenens skæbne.

Under tidernes skiftende direktioner i boligministeriet (direktøren i ejendomsdirektoratet=formænd for byggeudvalget) gik denne beslutning i "glemmebogen". Da tårnfasen omsider indtraf, var der hos direktionen ingen forståelse for overhovedet at give sig i kast med tårnproblemet. Man fremførte den holdning, at det blot drejede sig om nogle brandmæssige sikrings- og flugtvejsproblemer, som burde kunne klares med en almindelig biografnødudgangstrappe. Da man samtidig arkitekter noget besværlige, begrundede man genopbygningens nødvendige stop med manglen på økonomiske midler. Til direktionens ærgelse lykkedes det arkitekterne og Koldings borgmester ved sponsorstøtte (Veluxfonden) at fremskaffe de nødvendige 10 mill kroner.

På det tidspunkt var det blevet helt klart at det ikke var relevant at rekonstruere renaissancetårnene. De enkelte tårne måtte genopbygges på et andet grundlag. Det blev flg.: Klokketårnet skulle atter have klokke i dertil hørende

bygningsmæssige forhold. Trompetertårnet og Kronprinsens tårn, som oprindeligt havde flade balustrader, hvorfra kunne misicerers, skulle atter have flade balustrader, men ikke forsøges udført som rekonstruktioner. Dronningens tårn, som helt var forsvundet, skulle være nyt og fungere til administration og nødudgang, og ikke mindst som beskyttelse af dette bygningsarkæologisk rige område i slotsgårdens nordvest hjørne. Kongens tårn var det vanskeligt at finde en funktion til, men da ruinens alliker var ved at blive husvilde, ved lukning af ruinen, kunne skabes nye boliger i dette tårn. Efter disse tanker blev tårnene genopbygget.

Dronningens tårn skal særligt omtales. Tårnets konstruktion og udformning er betinget dets afskærmning mod sol, vind og vand af de mange bygningsarkæologiske spor. Tårnet er derfor en glas- og metalskærm anbragt uden om området og indeholdende en trappe, som fører til admnistrationen, men også giver standpladser, hvorfra man kan studere de bygningsarkæologiske fragmenter og spor vedrørende det forsvundne tårn og områdets ombygning i forbindelse med slottets barokisering.

Omtale af flg.: mangler
Portalerne.
Bislag.
Slotsgården.
Vandkunst.
Cafeteria.

En oplysning:

Efter endt genopbygning havde vi gerne fortsat med vedligeholdelsesarbejderne herunder de omfattende istandsættelser af Kæmpetårnet, et arbejde vi under den tidligere direktion ledelse skitseprojekterede og aftalte til senere udførelse, men dette er nu ovedraget til den kgl. bygningsinspektør. Der er således udført visse arbejder, som ikke bør tilskrives os.

1) Johannes Exner: Bygningsinspektører og Norn'er på Koldinghus, i Hugo Johansen og Hans Stiesdal: Synligt og Usynligt, studier tilegnede Otto Norn, 1990, pg 277-293.

2) Som nabo til kirkesalen ligger "Den hvide sal", et smukt klassicistisk inventar tegnet til det kgl. bibliotek i København af J.H.Kock 1827, kasseret men opstillet på Koldinghus 1915. Skønt interiøret intet har med Koldinghus at gøre, er det i dag et af slottets mange interessante rum. Det indgår med sin elegance og lethed i et stærkt samspil med den mørke dramatiske kirkesal nærved. Det lyse inventar har iøvrigt virket inspirerende da vi skabte interiørerne i museets nye administration i østfløjen.